

Alitajunta ja evoluutio – huomioita syvyyopsykologian biologisista lähtökohdista

Petteri Pietikäinen

Sekä Freudin että Jungin biologiset lähtökohdat eivät ole vanhentuneita pelkästään nykyisen tietämysten valossa – ne oli pääsääntöisesti hylätty tiedeyhteisön taholta jo heidän omana aikanaan. Näitä lähtökohdista olivat lamarckilaisuuden ohella rekapitulaatio-oppi ja erityisesti Jungilla vitalismi sekä "maaperän mysteeri".

Syvyyopsykologien taholla on yritetty legitimoida omien oppiisien (Freud ja Jung) tieteellisyyttä modernin evoluutiopsykologian avulla, vaikka evoluutiopsykologit eivät itse näytä osoittavan paljonkaan mielenkiintoa syvyyopsykologisia teorioita kohtaan. Jungin biologisten spekulatioiden on väitetty olevan merkityksellisiä evoluutiopsykologialle ja hänen "Analyttistä Psykologiaansa" on tulkittu Darwinin evoluutioteorian psykologiseksi haarautumaksi. Psykoanalyysin kohdalla tilannetta vaikeuttaa Freudin itsepäinen sitoutuminen lamarckilaiseen oppiin hankittujen ominaisuuksien periytymisestä. Sekä Freudin että Jungin biologiset lähtökohdat eivät ole vanhentuneita pelkästään nykyisen tietämysten valossa – ne oli pääsääntöisesti hylätty tiedeyhteisön taholta jo heidän omana aikanaan. Näitä lähtökohdista olivat lamarckilaisuuden ohella rekapitulaatio-oppi ja erityisesti Jungilla vitalismi sekä "maaperän mysteeri".

Rekapitulaatio eli biogeneettinen laki

Saksalainen eläintieteilijä Ernst Haeckel oli vuosisadan vaihteen tunnetuimpia tiedemiehiä, joka suhtautui Darwinin evoluutioteoriaan kuin tieteelliseen evankeliumiin eikä tyytynyt pelkästään darwinismin levittämiseen vaan antoi oman panoksensa evoluutiobiologialle. Lisäksi hän perusti ns. Monistisen Liiton (Monistenbund), jonka tehtävänä oli uskonnon lopullisen poiskitkemisen ohella kulttuurinen uudistustyö evoluutiobiologisen tieteellisen "luonnonuskonnon" pohjalta. Haeckel eikä suinkaan Darwin oli se evoluutiobiologi jolta sekä Freud että Jung saivat näkyvimmat biologiset vaikutteensa. Varsinkin Haeckelin rekapitulaatio-oppi tai "biogeneettinen laki" näkyi suoraan heidän molempien teorioissa. Tämän opin/lain mukaan yksilön sikiövaiheen kehityksessä näkyi lyhyessä ja epätäydellisessä muodossa koko lajin kehitys. Sikiö käy kohdussa läpi koko ihmislajin evoluution kidusraoista (jotka edustivat muinaista täysikasvuista kalaa) myöhemmin esiintyvään varhaista lisko- tai nisäkäsvaihetta edustavaan väliaikaiseen häntään asti ennen kuin hänestä muotoutuu ihminen.

Haeckel ei tyytynyt soveltamaan tätä periaatetta ihmistaimen fyysiseen kehitykseen kohdussa vaan pyrki antamaan evolutionistisen kokonaiskuvan "sielun" todellisuudesta. Hänen mukaansa ihmissielu ei kehity kohdussa samaa tahtia kuin ihmiskeho vaan on eräänlaisessa horroksessa, josta se herää lapsen syntyessä. Tästä alkaa lapsen kohdunsisäistä fyysistä kehitystä vastaava tietoisuuden ja henkisen elämän kehitys, joka yksilötasolla toistaa koko ihmiskunnan henkisen evoluution. Soveltaessaan biogeneettistä lakiaan ihmisen kokonaiskehitykseen Haeckel siirtyi spekulatiion autereisiin sfääreihin, ja hänen yksinkertaisen selitysvoimainen teoriansa kiehtoi vuosisadan vaihteessa niin biologeja kuin Freudin ja Jungin kaltaisia biologisesti orientoituneita psykologeja.

Freud itse omaksui biogeneettisen lain 1800-luvun lopun evoluutiobiologien (kuten Darwinin työtoveri George Romanes) kirjoituksista ja toisaalta senaikaiselta sydänystävältään, monomaanisiin universaaliselityksiin ihastuneelta Wilhelm Fliessiltä. Lain tunnistaa mm. Freudin teoriassa lasten psykoseksuaalisen kehityksen kolmesta vaiheesta, joita ovat oraalinen, anaalinen ja fallinen. Kukin näistä perinnöllisesti määräytyneistä vaiheista toistaa eläinkunnassa ilmenevää suvunjatkamisen tapaa siten kuin aikakauden evoluutiobiologia asian tulkitsi: yksinkertaiset organismit käyttävät suutaan suvunjatkamiseen kun taas linnuilla ja matelijoilla yhdynnässä hierotaan peräaukkoja toisiaan vasten. Liskoilla ja krokoiteilla tätä tehtävää suorittavat jo penis ja vagina. Yleensä lapsi kehittyy Freudin mukaan ihmiselle tyypilliseen ns. falliseen eli normaaliseksuaalisuuden vaiheeseen, mutta joissakin

tapauksissa kehitys kuitenkin häiriintyy ja ihminen saattaa ikään kuin jämähtää niille "seksuaalitetoisuuden" tasoille jotka ovat tyypillisiä alemmille eläimille (ks. Freud 1905, Freud 1917).

Kaikenkattaviin teorioihin mieltynyt Freud pystyi biogeneettisen lain avulla selittämään ihmisen seksuaalielämän monimuotoisuuden, olettamansa torjunnan olemassaolon sekä ne monenmoiset perversiot joista hänen aikalaisensa mieluummin vaikenivat. Kyseinen laki näkyy myös Freudin lamarckilaisessa teoriassa oidipuskomplekseista: jokainen yksilö käy varhaislapsuudessaan läpi oidipaalisen vaiheen, joka *Toteemi ja Tabu* (1913) -teoksen mukaan toistaa kulttuurievoluution keskeisen tapahtuman (isänmurha) historian alkuhämärissä. Pari vuotta myöhemmin (1915) Freud luonnosteli "fylogeneettiseksi fantasiaksi" nimeämäänsä kirjoitusta, jossa ilmenevät kaikkein selvimmin lamarckilaisuus ja biogeneettinen laki. Itsekin omaan yltiöpäiseen "fantasiaansa" tyytymättömänä hän ei kuitenkaan koskaan saattanut "metapsykologista" luonnostaan valmiiksi (sen on 1980-luvulla julkaissut Ilse Grubrich-Simitis nimellä *A Phylogenetic Fantasy*).

Jung puolestaan väitti ihmiskehon rakenteen ja toiminnan perustuvan sikiöasteella tapahtuviin muutoksiin joita vastaavat samanlaiset muutokset rodun kehityksessä. Hänen mielestään tämä osoitti oikeaksi olettamuksen, että psykologiassa yksilön kehitys vastaa lajin kehitystä. Vuonna 1912 hän esitti, että antiikin ajan mytologisen ajattelun ja nykyajan lasten ajattelun ja toisaalta lasten ja "alempien rotujen" välillä on tämänkaltainen haeckelilainen yhdyside (ks. Jung 1912). Biogeneettisen lain pohjalta hän muokkasi oman teoriansa "fylogeneettisestä" eli koko (ihmis)lajille yhteisestä alitajunnasta. Vähän myöhemmin (1916) hän siirsi saman ajatukseen "psykologisempaan" teoriaansa "kollektiivisestä alitajunnasta". 1900-luvun alun oppineille tyypillisesti Jung sekoitti yhteen ja samaan teoriaan biologisia ja spirituaalisia aineksia ja esitti käsityksiä fyysisen ja "henkisen" organismin välisestä vastavuoroisuudesta, jonka yhdysiteenä Jungilla toimi psyyke ja ennen kaikkea kollektiivinen alitajunta.

Weismannin ja Mendelin tutkimukset periytyvyyden mekanismeista vaikuttivat 1900-luvun alussa siihen, että lamarckilaisuus ja haeckelilainen evoluutiobiologia menettivät tieteellisen perustansa, mutta yleisenä teoriana (lapsuuden) biologisesta kehityksestä varsinkaan biogeneettinen laki ei ole koskaan lakannut kiehtomasta joitakin oppineita. Sen enempää Jung kuin Freudkaan eivät koskaan sanoutuneet irti näistä biologien ja perinnöllisyystieteilijöiden hylkäämistä opeista eikä Weismannin ja Mendelin tutkimusten myötä uudistunut ja tiedemaailmassa yleisen hyväksynnän saanut perinnöllisyysteoria kiinnostanut kumpaakaan. 1930-luvulta alkaen Jung tosin viittaa arkkityyppien periytyvyydestä puhuessaan retorisesti "mendeliläiseen yksikköön" eli geeniin.

Vitalismi

1800-luvun lopulla nousivat saksalaisessa biologiassa uudelleen esille vuosisadan alun luonnonfilosofiset käsitykset elävien organismien itseohjautuvuudesta. Vitalismia kannattaneet biologit, kuten Johannes Reinke ja ennen kaikkea Hans Driesch, kyseenalaistivat kausaalis-mekanistiset biologiset selitykset ja tarjosivat tilalle teoriaa, jonka mukaan organismin toimintaa ohjaavissa prosesseissa on luontainen taipumus kehittyä tietyin itsesäätelyn periaattein. Etsiskellessään tämänkaltaisia päämäärähakuisia periaatteita Driesch samasti organismeissa vaikuttavan formatiivisen tekijän "sieluun" ja sittemmin "psykoidiin" ja Aristoteleelta lainattuun "entelekheiaan". Psykoidi on analoginen psyykelle olematta kuitenkaan psyykinen ja entelekheian Driesch puolestaan tulkitsi organismin luontaiseksi formatiiviseksi perustekijäksi, joka kykenee muuttamaan fysikaalis-kemiallisten voimien suuntaa.

Driesch uskoi tarjoavansa vitalismillaan todellisen haasteen monistisille opeille, jotka selittivät koko organismin rakenteen ja toiminnan samojen mekanististen periaatteiden pohjalta. Metafyysiset vitalistiset teesit itsenäisistä formatiivisista voimista tai "dominanteista" torjuttiin kuitenkin biologien taholta vähitellen yhä kategorisemmin. Vitalismin tilalle tulivat 1920-luvulla Johannes von Uexküllin ja Emil Ungererin kaltaisten biologien myötä orgaaniset tai holistiset teoriat, jotka "kokonaisuudesta" puhuessaan pyrkivät saattamaan sopusointuun vitalismin ja mekanismin.

Vitalismin romahtaminen tieteellisenä teoriana ei juurikaan

näkyneet Jungin psykologiassa. Hän oli omaksunut vitalistisia käsityksiä jo opiskellessaan 1890-luvun lopulla Baselin yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa, joka oli yksi vitalismin keskuksia Euroopassa. Jätettyään freudilaisen psykoanalyysin ennen ensimmäistä maailmansotaa hän omaksui vitalistisen peruslähtökohdan alkaessaan kehittää omaa "Analyttistä Psykologiaansa". Niin kollektiivisen alitajunnan ja arkkityyppien kuin yksilöitymiskehityksen eli individuaationkin teoreettinen perusta on pitkälti vitalismissa.

Selvimmän vitalismin näkyy Jungin käsityksessä psyykkisestä energiasta eli libidosta, jonka hän määritteli "elämänenergian" (*Lebensenergie*) kvantitatiiviseksi termiksi. Libido ilmenee "psykologisten arvojen" välisissä suhteissa, ja käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että on olemassa henkisiä ja eettisiä arvoja jotka ilmestyvät vietinomaisina voimina. Psyykessä on siis henkisiä libidinaalisia prosesseja. Nämä prosessit toimivat sellaisten funktionaalisten viitekehysten rajoissa joita Jung toisinaan kutsui "poluiksi". Polut puolestaan ovat arkkityypisiä eli ikäikäisiä, myötäsyntisiä dispositioita, jotka kanavoituvat tiedostamattoman syvärakenteen kautta. Näissä psyyken geneettisesti periytyvissä syvärakenteen poluissa tallustelevat mm. muinaisten esi-isien henkien keräytymät (*der Summe der Ahnengeister*). Jungilaisilla arkkityypeillä on formatiivista voimaa, joiden avulla ne suuntaavat tai muuttavat psyykkisen energian liikkeitä.

Jungille, kuten vitalistisille biologeille, organismissa vaikuttava elinvoima ilmenee ennen kaikkea pyrkimyksenä toteuttaa itsensä. Hänelle tämä itsetoteutus merkitsee "henkisen periaatteen" (*das geistige Prinzip*) ilmenemistä biologisen "vaiston" psyykkisenä vastinkappaleena (Jung 1928, 63). Tämä on hänen psykologis-utopistinen ilosanomansa maallistuneelle mutta samalla kadonnutta sieluaan etsivälle länsimaalaiselle. Vaikka hän itse väitti ettei hänen ajatuksillaan ole mitään tekemistä vitalismin kanssa, hänen henkisen periaatteen hahmottelunsa seuraa vitalistista käsitystä elävän organismin autonomiasta. Biologisen vitalismin lisäksi Jungin psykologialla on yhtymäkohtia aikansa tunnetuimman mannereurooppalaisen filosofin Henri Bergsonin vitalistiseen ajatteluun. Jung itse vertasi Bergsonin peruskäsitteitä *élan vital* (elämänvoima) ja *durée créatrice* (luova aika) omiin käsityksiinsä "elämänvaistosta", psyykkisestä energiasta (eli libidosta) ja alitajunnasta. Bergsonin mielikuvittelliset ajatukset kollektiivisesta biologisesta muistista ja elämänvoiman periaatteesta antoivat vaikutteita Jungille niinä vuosina, jolloin hän oli kehittämässä omia teorioitaan (1912-1920).

Maaperän mysteeri

Kaikkein omalaatuisin Jungiin vaikuttanut evolutionistinen oppi oli *Bodenbeschaffenheit*, "maaperän mysteeri". Tämän opin mukaan maantieteelliset olosuhteet (ilmasto, geologinen rakenne) vaikuttavat selittämättömällä tavalla alueen asukkaiden henkisiin ja osin myös fyysisiin ominaisuuksiin. Ajatus ilmaston ja maantieteen merkityksestä kansanluonteen muokkaajina ei sinänsä ollut uusi tai mystinen, olihan Montesquieu korostanut samaa asiaa jo 1700-luvulla. 1800-luvun jälkipuoliskon saksalaisessa kulttuuripiirissä tämä järkeenkäypä väite kuitenkin yhdistettiin erilaisiin kansallismielisiin ja luonnontieteellis-spekulatiivisiin näkemyksiin kansanluonteesta ja "verestä ja mannusta" (*Blut und Boden*).

Sveitsiläinen Jung tunsikin läheistä yhteenkuuluvuutta Saksaan ja saksalaiseen kulttuuriin, ei vähiten siksi että hänen tunnettu lääkäri-isoisänsä oli saksalainen. Niinpä myös *veri ja mantu* -ideologia oli hänelle tuttu. "Siirtäkäämme ajatuksissamme huomattava osa jotakin eurooppalaista rotua vieraalle maaperälle ja toisenlaiseen ilmastoon", kirjoittaa Jung vuonna 1927, "niin voimme odottaa tämän ihmisryhmän kokevan muutaman sukupolven aikana tiettyjä psyykkisen ja ehkäpä myös fyysisen luonteen muutoksia, vieläpä ilman sekoittumista vieraaseen vereen" (Jung 1927, 60).

Hän viittaa eri puolilla Eurooppaa (Espanja, Saksa, Venäjä) ja Pohjois-Afrikkaa asuvien juutalaisten keskinäisiin fyysisiin eroavuuksiin, samoin Pohjois-Amerikan siirtolaisissa tapahtuviin anatomisiin muutoksiin. Jälkimmäiset alkavat muistuttaa olemukseltaan ja käyttäytymiseltään sekä alueen alkuperäiskansaa eli intiaaneja että suurta rodullista vähemmistöä eli "neekereitä". Jung korostaa ettei tämä ilmiö johdu veren sekoituksesta vaan kyseessä on prosessi, jossa vieras maaperä assimiloivalloittajansa ja tartuttaa heihin oman

"luonteensa". Hän propagoi tämänkaltaisen idean puolesta lähinnä vahvistaakseen oman kollektiivisen alitajunnan teoriansa pätevyyttä. Tämän teorian mukaan meillä on edelleen läheinen yhteys "esi-isiemme henkiin" ja rodulliseen historiaan ja tämä yhteys puolestaan liittyy meitä Maaäitiin, jota vuosisatojen ajan on ravinnut asukkaidensa veri.

Jungia kiehtoi Bodenbeschaffenheitin implikoima alitajainen yhteys aineen ja hengen, kehon ja maaperän välillä. Hänen mielestään se viittasi kollektiivisen alitajunnan orgaanisen luonteeseen, orgaanisen tai holistisen käsityksen mukaanhan biologisen organismin eri osat ovat järjestyneet ja suhteutuneet toisiinsa siten että ne muodostavat "kokonaisuuden" tai orgaanisen "ykseyden". Eri osien ominaisuuksia ei voida näin ollen selittää muuten kuin viittaamalla koko organismin ominaisuuksiin. Osien keskinäisen riippuvuuden lisäksi on organismilla kokonaisuudessaan jokin päämäärä tai tarkoitus ja siksi sitä on mahdotonta selittää kausaalis-reduktiivisesti. Tämä 1920-luvulla kehittynyt orgaaninen selitysmalli sopi erinomaisen hyvin Jungille, jonka olisi ollut vaikea sovittaa kollektiivisen alitajunnan teoriaansa mihinkään mekanistiseen selitysmalliin ilman ettei hänen olisi samalla täytynyt hylätä koko "kollektiivisuuden" ajatus alitajunnan teoriastaan.

Ilmeisesti Bodenbeschaffenheit-opin äärimmäisen epätieteellisyden vuoksi Jung ei osoittanut pitempiä aikoja kiinnostusta "maaperän mysteeriiin", jota hän ei missään nimessä halunnut liittää liian läheisesti "tieteelliseen" teoriaansa kollektiivisesta alitajunnasta. 1930-luvulla Jung etsi mieluummin vahvistusta spekulatiivisille opeilleen normaaltieteen aloilta: biologiasta, fysiikasta, antropologiasta, kielitieteestä, historiasta sekä uskonto- ja myyttitutkimuksesta.

Biologistisen pseudotieteen vetovoima

Jungin tapa yhdistää biologisia ja spirituaalisia kategorioita on ollut yksi hänen merkityksiä tarjoavan psykomytologiansa suosion takeita. Enemmistö hänen seuraajistaan ja koko jungilaisesta liikkeestä on samalla esittänyt syvyydspsykologisen mytologiansa ikään kuin kyseessä olisi tieteellinen rakennelma. Hänen oppinsa ovat kuitenkin niin kaukana modernista evoluutiopsykologiasta tai mistä tahansa modernista luonnontieteellisperusteisesta teoriasta ettei niitä voida edes kunnolla rinnastaa toisiinsa.

Nykyiset evoluutiobiologit tai -psykologit tuskin löytäisivät paljonkaan tolkkua Jungin biologis-perusteisesta ajatuksenlennosta. Tähän on olennaisena syynä se, että Jungin psykologian tieteellinen perusta on lähinnä 1800-luvun spekulatiivisessa saksalaisessa luonnonfilosofiassa joka puolestaan on osa saksalaisen idealismin aateperintöä. Jungin henkinen koti on toisaalta Hegelin, Schellingin, Goethen, C.G. Carusin ja Schopenhauerin filosofioissa ja toisaalta vuosisadan vaihteen nietscheläisvaikutteisissa ihmisen ja kulttuurin uudistamisopeissa. Freud puolestaan perusti psykoanalyysinsä hyvin pitkälle aikansa evoluutiobiologisiin käsityksiin mutta – kuten Richard Webster on huomauttanut – hän antoi teorioilleen samalla psykologisen ilmiön, jonka oli määrä osoittaa hänen teorioidensa omaperäisyys ja nerollisuus.

Syvyydspsykologian pioneerien halu esittää omat ihmisluontoa selittävät oppinsa puhtaana tieteenä johtuneen paljolti siitä, että he elivät aikana jolloin rationaalisuus ja tieteellisyys ymmärrettiin ahtaammin kuin nykyään. Ylivoimaisesti hyväksytyin keino muokata omista ajatusrakennelmista uskottavia teorioita oli pukea ne luonnontieteelliseen asuun. Toisin kuin Jung, Freud oli kaiken lisäksi omaksunut tieteellis-rationalistisen maailmankuvan ja hän uskoi ilmeisen aidosti psykoanalyysin tieteellisyyteen. Tosin myös Jung saattoi ensin kirjoittaa sivukaupalla mielikuvituksellisia tarinoita arkkityypeistä ja sen jälkeen ilmoittaa ykskantaan että kaikki edellämainittu on empiiristä tiedettä. Olihan Jungilla sitä paitsi seitsemän kunniaotohentuutta ja valittiinhan sekä Jung että Freud kunnianarvoisan tiedeseuran Royal Societyn jäseniksi.

Freudin ja Jungin ajattelun biologistiset ja ylipäänsä tieteelliset lähtökohdat ovat olleet vanhentuneita lähestulkoon koko 1900-luvun, mutta se ei ole estänyt syvyydspsykologiaa kohtaan osoitettua kiinnostusta tai jopa innostusta akateemisissakin maailmassa, erityisesti hermeneuttisesti virittyneillä humanistisilla aloilla ja kasvatustieteissä. Se, että syvyydspsykologiasta on tullut kulttuurinen voima ja olennainen osa 1900-luvun länsimaista ihmiskuvaa ("olemme kaikki freudilaisia") selittyy muilla kuin tieteellisillä ansioilla. Ehkä olisikin syytä ottaa vaari Freudia ja Jungia omilla tahoillaan

tutkineiden Websterin, Ernest Gellnerin ja Richard Nollin väitteistä, joiden mukaan syvyytpsykologiaa ei pitäisi niinkään tarkastella osana tieteen- kuin uskomusjärjestelmien historiaa.

KIRJALLISUUTTA

Cassirer, Ernst, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit. Von Hegels Tod bis zur Gegenwart* (1832-1932). Stuttgart 1957.

Freud, Sigmund, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905). *Gesammelte Werke* 5. London 1949. Suomennettu nimellä *Seksuaaliteoria* (Jyväskylä 1971).

- *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (1917). *Gesammelte Werke* 11. London 1948. Suomennos teoksessa *Johdatus psykoanalyyysiin* (Jyväskylä 1964).

Gellner, Ernest, *The psychoanalytic movement - the cunning of unreason*. 1. painos 1985. Evanston 1996.

Jung, C.G., *Wandlungen und Symbole der Libido*, Leipzig 1912 (teoksen rankasti editoitu versio on julkaistu Jungin kootuissa teoksissa; ks. *Symbole der Wandlung*. *Gesammelte Werke* 5. Olten und Freiburg 1973)

- *Seele und Erde* (1927). *Gesammelte Werke* 10. Olten und Freiburg 1974.

- *Über die Energetik der Seele* (1928). *Gesammelte Werke* 8. Zürich und Stuttgart 1967.

Noll, Richard, *The Jung Cult. Origins of a charismatic movement*. Princeton 1994.

Stevens, A. & Price, J., *Evolutionary psychiatry: a new beginning*. London 1996.

Webster, Richard, *Why Freud was wrong. Sin, science and psychoanalysis*. London 1995.

Freud-tutkimuksesta kiinnostuneille Internet-osoite, jossa käydään korkean tason debattia Freudista ja psykoanalyyseista:

http://www.shef.ac.uk/uni/projects/gpp/burying_freud.html

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston Historian laitoksen jatko-opiskelija. Artikkelin perustuu suurelta osin kirjoittajan juuri valmistuvaan väitöskirjaan C.G. Jungista ("C.G. Jung and the Psychology of Symbolic Forms").

petteri.pietikainen@helsinki.fi